

HARGITTAY Emil, *Pázmány Péter írói módszere: a Kalauz és a vitairatok újraírása*

Budapest: Universitas Kiadó, 2019, 272 l.

Hargittay Emil monográfiájának keletkezés-története szorosan összefügg Pázmány Péter irodalmi műveinek mára már széles körben elismert kritikai igényű szövegkiadásával. Közismert vélekedés, hogy a 19–20. század fordulóján közreadott 15 kötetnyi összkiadás (a magyar művek, a levelek és az *Opera omnia*) a maga korában impozáns teljesítmény volt ugyan, méltán érdemelte ki az utókor megbecsülését, de az azóta magasabb szintre emelkedő, újabb követelményeket támaztó textológiai elvárásoknak már nem felelhetett meg. Természetesen a terjedelmes szövegtörzshoz tartozó jegyzetanyagot – különösen forrásainak feltárását – illetően is bővebb és korszerűbb edicióra mutatkozott igény, s ezt a feladatot a Pázmány Péter Katolikus Egyetem munkacsoportja vállalta Hargittay Emil szakmai irányításával. Ismeretes, hogy a munkálattal kapcsolatos koncepció 1998-ban, a Piliscsabán rendezett konferencián fogalmazódott meg, s ennek nyomán az új évezred elejétől folyamatosan jelentek meg az újonnan alapított sorozat kötetei. 2019-ig nyolc vitairat és az *Imádságos könyv* kritikai igényű szövegkiadása (összesen tizenegy kötet) került ki ebből a műhelyből, a hozzájuk tartozó filológiai apparátus többnyire önálló köteteket tett ki.

Az új kritikai kiadás előrehaladása eléggé markánsan jelezte, hogy a teljes szövegegyüttes megjelenésével árnyaltabb kép fog kirajzolódni Pázmány irodalmi munkásságáról, főként pedig írói módszeréről, kompilációs technikájáról, forráshasználatáról s az egyes művek közötti kapcsolatokról. Hargittay Emil monográfiája pregnáns bizonyítéka annak, hogy az eddig egymástól elkülönítve vizsgált művek kö-

zötti összefüggések, átvételek, újraírások, korrekciók, kiegészítések vagy éppen rövidítések, újabb és újabb források bekapcsolása a katolikus argumentációs bázisba az írói módszernek és szövegszervezési eljárásoknak az eddigieknél jóval árnyaltabb megismerését és jellemzését teszi majd lehetővé.

Az előzmények ismeretében érthető, hogy a mostani monográfia is kutatástörténeti áttekintéssel kezdődik, s Hargittay ennek keretei között jelöli ki vizsgáldásának célját. Pontosán fogalmazza meg, mire vállalkozott munkája során: „Jelen elemzés nem a korábban mások által vizsgált, az egyes művek elemzésében eredményeket hozó retorikai és más szempontokat részesíti előnyben, hanem egy korábbi sajátosságot, az egyes művek között kialakuló struktúrát, a kompilációs és újraírási technikát megragadva teszi az életművet kutatásának tárgyává. [...] Jelen munka szándéka szerint Pázmány vitairatainak belső összefüggéseit tárgyalja és tárja fel az írói módszer változása, fejlődése és meghatározása érdekében”. (10)

A vizsgáldás céljának meghatározása és a kutatástörténet áttekintése után Pázmány irodalomszemléletének jellemzése következik, itt főként a citátumhasználat és az imitációértelmezés kapcsán kísérli meg az elemzés a hitvitázó iratok karakterjegyeinek meghatározását. Az életmű egészében nyilvánvaló a *Kalauz* kiemelkedő jelentősége, központi szerepe, ennek indoklásaként veszi görcsö alá a szerző a nevezetes szintézis kiadásainak történetét, kompozíciós kérdéseit, újraírásának módozatait, forráshasználatát, recepciójának egyes változatait. A mű három – még Pázmány életében készült – kiadásának szerkezeti összefüggéseit egy táblá-

zat szemlélteti (38), a harmadik kiadás részletes, alfejezetekig lebontott tartalomjegyzékét pedig a vitairatokból történő beillesztések feltüntetésével tekinthetjük át a későbbi fejezetek egyikében (167–208). Mindezek révén kitűnik a terjedelmes mű enciklopédikus jellege, ami ugyan eddig sem volt kérdéses, most viszont filológiai tények sokaságára támaszkodva látjuk bizonyítottan ezt a véleményt. Az újraírási technika által generált összefüggések bonyolult szövevényét a kötet hátsó belső borítóján a vitairatoknak az ún. kompilációs szemmája szemlélteti, ennek révén nyomon követhető a *Kalauz* végső megszövegezésének kialakulása. Az is szembe-tűnik a szövegösszevetések alapján, hogy a *Kalauz* szerzője nem rendszeres dogmatikai szintézist kívánt adni, hanem sokkal inkább a korszak hitvitáit kívánta a teljesség igényével, logikus rendben sorra venni, a reformáció révén előtérbe került kontroverz kérdésekre szándékozott – teológiaiilag természetesen minden esetben meg-alapozott – válaszokat adni.

Az értekezés gerincét, legterjedelmesebb egységét az 5. fejezet jelenti, ebben valamennyi vitairatnak a *Kalauz*hoz való viszonyát (táblázatos formában is áttekinthetővé téve) részletezi a szerző. Lineárisnak nevezi ezt az eljárást, mert az egyes írások megjelenési évének sorrendjét követi, valójában tehát itt kronológiai rendben jelennek meg azok a vitatémák, amelyeket Pázmány 1603-tól kezdődően időszerűnek vagy kiemelkedő fontosságúnak tartott, s ezeket azután 1613-ban be is illesztette nagy szintézisébe. Kulcsfontosságú itt legelső megjelent polemikus írása, a *Felelet Magyarai Istvánnak*, mivel ennek kéziratos bejegyzésekkel tűzdelt munkapéldánya is fennmaradt, így vizsgálata betekintést enged a szerző írói/átdolgozóí/kompilálói módszerébe. Méltán állapítja meg Hargittay, hogy „a tudatos és következetes szerzői módosítások, az írói szövegformálás technikája irodalmunkban Pázmány *Feleletétől* kezdődően követhető nyom” (67).

A *Felelettel* együtt a továbbiakban összesen 22 vitairat genezisééről és a *Kalauz*hoz fűződő viszonyáról szól az értekezés. Ezek egy része megelőzte a nagy művet, mások csak annak megjelenése után, részben annak védelmében, az elleniratokra is reflektálva készültek el. A latin nyelvű írások közül csak azok szerepelnek itt, amelyeknek polemikus részletei kimutathatóan kapcsolatba kerültek a szintézissel (*Diatriba*, 1605; *Peniculus papporum*, *Anonymi sicophantae*, 1611; *Dissertatio*, 1631), több vagy kevesebb változtatással beépültek annak textusába, vagy éppen merítettek belőle. A grazi filozófiai és teológiai előadások itt nem szerepelnek, noha azok kétségkívül a magyar munkáknak – Szabó Ferenc találó kifejezésével élve – teológiai „aranyfedezetét” biztosították, de minthogy nem polemikus szándékkal készültek, megcélzott befogadói közönségük is más volt, vizsgálatuk más alkalommal és más műfajban lesz indokolt.

A vizsgált vitairatszövegek további felhasználásának sokféle változatát mutatja ki Hargittay. Olykor egész textusok épültek be az apologetikus szintézisbe, máskor csak a gondolatmenet került bele, többnyire stilisztikai variációkkal, műfaji áthangolódással, ugyanakkor az egyes vitairatok egymásra is hivatkoznak, kiegészülnek, továbbépülnek, bővülnek és árnyalódnak az érvelések, újabb és újabb források bekapcsolásával erősíti Pázmány az általa kifejtett katolikus álláspontot. A szünet nélküli korrigálás, a polémia pillanatnyi helyzetére történő állandó figyelem jellemzi mind a jezsuita hitvitázó, mind pedig később az érsek írói mentalitását. Ennek ezúttal csupán néhány jellemző vonását és példáját említhetjük, ezek révén az írói tudatosság és kreativitás retorikai eljárásait mutatják be az elemzések.

Igen tanulságos – bár több tekintetben is egyedi esetnek tekinthető – az *Öt szép levél* (1609) eredeti szövegének és a *Kalauz*ba illesztett későbbi változatainak az alakulása. Egyetérthetünk azzal az állásponttal, amely szerint az *Öt levél* (1613) nem

csupán egy szövegvariáció, hanem önálló műként kezelendő, s így a kritikai kiadásban is mindkét szöveg teljes terjedelmében helyet kapott egyazon kötetben. Újdonság viszont Hargittay mostani vizsgálatában, hogy az 1623. évi *Kalauz*-kiadást is bevonja a szövegösszevetések sorába, s kimutatja, hogy ebben lényeges átalakítás történt a korábbiakhoz képest: az *Appendix*ből itt már a nagy szintézis XV. könyvébe került a szöveg, a korábbi polemikus éllel, fikcionált formában, ironikus tónusban fogalmazott stílusból értekező jellegű, teológiai fejtegetés lett. A gondolatvezetés megmaradt ugyan, de az újraírás a megváltozott kontextushoz igazodott, az ironikus tónus mérséklődött, az Alvinczira kihegyezett egyedi polémia az apologetikus öszszegzésbe integrálódott, a régi retorikai/stilisztikai fegyvert új feladathoz alkalmazta szerzője.

Egy másik különleges esete a Pázmány-textológiának a röviden csak *Megrostálás* címmel emlegetett vitairat sorsa. Csupán két példányban maradt fenn a mű 1609-es eredeti pozsonyi kiadása, ezek egyikét Debrecenben, másikat Prágában őrzik. Szövegéből meglehetősen nagy terjedelemben rekonstruálni lehet Pázmány vitapartnerének, Alvinczi Péternek mára már elveszett írását. A magyar jezsuita mintegy nyolcvan esetben szó szerint idézi az ellene Alvinczi által felhozott vádakot, összegzi vitapartnere érveit, szembesíti azokat saját argumentációs bázisával. Az eredeti Alvinczimű ismeretét ez természetesen nem pótolhatja, de mégis ad róla egyfajta információt, a vitapartner tükréből is felsejlenek a kontroverz fejtegetés kontúrjai. Pázmány szigorú logikával dolgozott, mindig pontról pontra szó szerint citálta vitapartnere szavait, s azokhoz fűzte cáfolatát, így lehetőség kínálkozott arra, hogy az elveszett szövegről is informálódhasson mind a kortárs olvasó, mind pedig az utókor, a modern kutató.

Ugyancsak újdonságnak számító tanulmányokat kínál a legfontosabb kései vitairat esete. *A setét hajnalszék után bujdosó lutheristák*

vezetője (Bécs, 1627) címmel közreadott Baldvinus-ellenes polémia az egész Pázmány-életmű harmadik legterjedelmesebb írói alkotása, csupán a *Kalauz* és prédikációgyűjtemény múlja felül terjedelemben. Egyszerre „polemizáló, apologetikus és teológiai összefoglalás” ez, miként Hargittay meggyőzően kifejti. Hármas jelentőségét is bemutatja: a *Kalauz* teljes szövegének védelmét kellett ellátnia, szerzője a nemzetközi kontroverziába kapcsolódott be általa, s mivel ennek is fennmaradt egy munkapéldánya, a kései írói aktivitásba is bepillantást enged a kéziratos marginális bejegyzések révén.

A kései vitairatok közül talán a *Jó nemes Váradnak gyenge orvoslása* címmel 1631-ben megjelent mű kelthet legnagyobb érdeklődést. Ez ugyanis Pécsvárad Péternek két évvel korábban Debrecenben kiadott terjedelmes elleniratára készített viszontválasz, védelmezve *Az Szentírásról és az Anyaszentegyházról* szóló 1626-os Pázmány-iratot. Kiderül a mostani elemzésből, hogy az érsek legtöbbször nem is a védelmezett írására hivatkozik a válaszadásban, hanem sokkal inkább a *Kalauz* második kiadására, amely a vitatott témát a legalaposabban, a legtöbb latin idézettel adta elő, így ez is annak a jele, hogy az írói szemlélet egységben kezelte, egységnek fogta fel különböző alkalmakkor nyomdába adott munkáit, s azokból mindig a legautentikusabbnak vélt locusra igyekezett hivatkozni. Másképp fogalmazva: csupán csak válogatnia kellett a korábban felhalmozott érvrendszer tárházából, s máris az új szituációhoz lehetett formálni fejtegetését.

Külön színfoltot jelent a kései kontroverz írások között a Batthyány Ferencné Lobkovitz Poppel Évának dedikált *Bizonyos okok* (1631), mivel itt elsősorban nem is a polémia, hanem a térítő szándék vezette a szerző tollát. Valácszerére kívánta ugyanis rábírní a címzetet, vagy legalább is arra, hogy konvertált fiát ne hibáztassa katolizálásáért. Joggal emeli ki

Hargittay, hogy az érvelés itt részint a logikára épít, másrészt viszont érzelmi hatáskeltése is erőteljes, inkább imádsághoz vagy prédikációhoz mintsem vitairathoz illő a befejezése, a beleillesztett levélszöveg pedig – amely Bathányi Ádámhoz szól – a *genus deliberativum* kategóriájába sorolható. Ennek figyelembevételével nem tartható véletlennek, hogy ennek az írásműnek 1772-ig még tíz kiadása látott napvilágot, s így ez lett a kora újkorban legtöbbször kiadott Pázmány-mű.

A mikrofilológiai gondossággal végzett szövegvizsgálatok eredményeinek összegzését a szerző hat pontban rögzítette. Megállapította, hogy az életműben egyetlen vitairat sem áll elszigetelten, önmagában, hanem azok egymással szoros kapcsolatban vannak, végző soron pedig valamennyi beépült a *Kalauz* valamelyik kiadásának szövegébe. A legnagyobb arányú bővítés a második kiadásban mutatható ki. A kompilációs eljárás elemzése révén a többször kérdésessé tett műfaji besorolás megoldásához ugyancsak közelebb kerülünk: a szemma elég világosan mutatja, hogy a *Kalauz* nem tisztán teológiai traktátus, de nem is csupán egy monumentális vitairat, hanem mindkét műfaj jegyeit hordozó gyakorlati útmutató azon keresztények számára, akik a katolicizmusban megerősödni kívántak vagy éppen a korszakban nem ritka felekezeti ingadozás talaján álltak. További hozama a vizsgálódásnak, hogy az álnéven publikált írásokról is bebizonyosodott, hogy azok Pázmány művei, minthogy anyagukat később ő maga használta fel újabb munkáinak érvrendszerében. Ez korábban is sejthető volt, mivel az álnevek (Szyl Miklós, Sallai István, Lethenyi István, Joannaes Jemicus stb.) mögött egyszer sem talált a kutatás valódi személyiséget, most viszont a kompilációs technika oldaláról fikciós szerepeltetésük szándéka be is bizonyosodott.

A kompilációs szemma tanulmányozása révén még az a kérdés is felvethető, hogy Páz-

mányt nem kellene-e „egykönyvű írónak” tartani, minthogy egyetlen impozáns tudáshalmazból, terjedelmes műveltséganyagból, a katolikus világképből, etikai és teológiai rendszerből merít valamennyi irata, amelyeket azonban mindig az adott körülményekhez, a kontroverzia aktuális igényeihez alkalmazva fogalmazott meg. Mindig annyit adott ki tudásának szellemi kincstárából, amennyit az adott helyzet megkívánt, az adott műfaj szükségessé tett. Lényegében még prédikációgyűjteménye is ezt az eljárást követte, érthető módon más elvárási horizontra, más funkcióra, más befogadói közösségre szabva adta elő tanítását, meggyőződését, a posztridentinus katolicizmus álláspontját. Könyv- és nyomdátörténetileg természetesen más a helyzet, csupán a most felvázolt újraírási eljárások szemlézése nyomán vethető fel ez az akár abszurdnak is minősíthető, ámde sok tekintetben találó, szellemes vélekedés.

A fejtegetéseket a kötet végén tizenkét képmelléklet egészíti ki, nem kevés tanulsággal. Kérdés például, hogy a *Kalauz* harmadik kiadásának címlapja vajon miért maradt teljességgel képek nélkül, holott a korábbiak dekorativitása a barokk sokszorosított grafikai ábrázolások legjavát mutatja, s hagiográfiai üzenete is hatékony lehetett a magyar szentek ábrázolása révén. Azok a címlapok viszont, amelyeken kéziratos bejegyzések találhatóak, a kötetek fogadtatását jellemzik, akár possessort tüntetnek fel, akár a vitapartnerek gúnyverseit jelenítik meg. A munkapéldányok címlapjai szemléletesen vallanak arról a szerzői szándékról, amely szerint az autor gyakran nem volt megelegedve korábbi megfogalmazásaival, azokat állandóan csiszolta, korrigálta vagy éppen új kontextusba emelte át, miként erre nagy öntudattal utalt is Pázmány a *Kalauz* újabb kiadásának előszavában: „[...] ugyanezen könyvnek is mostani nyomtatásában sokszor világosb értelemmel, jobb renddel, ékeesebb szóllással, újabb bizonyosságokkal hosszabbítom vagy rövidítem írásomat”.

Több tudományágban, több alkalommal is felmerült már az a kérdés, hogy melyik az igazi Pázmány: a grazi teológiai professzor, a jezsuita hitvitázó, a térítő, az imádságszerző lelkiatya, a magyar próza virtuóza, a bíboros Cicero, az egyházat újjászervező főpásztor, az ország fő-kancellári tisztét betöltő politikus, a magyarság sorsáról, megmaradásáról felelősséggel gondolkodó államférfi, az egyetemalapító vagy a pápaság és a Habsburgok között egyensúlyozó diplomata? Jelen monográfia olvastán kecsesítő lenne Pázmány irodalmi munkásságát emelni az első helyre, azonban éppen Hargittay figyelmeztet arra, hogy szétválaszthatatlanul összefonódnak a jezsuitából lett esztergomi érsek tevékenységének különféle szálai, koherens egységet alkotnak életművének – egymástól csak látszólag távoli, elkülönülő – területei.

Hargittay munkája igazolja azt a tapasztalatot, amely szerint az irodalomtörténeti monográfiák közzétételére nem csupán azért van szükség, hogy összefoglalva, egységbe rendezve álljanak előttünk az elért eredmények, hanem azért is, hogy a fehér foltok előtűnjenek, a további kutatási irányok körvonalazódhassanak. Jelen esetben evidenciának mutatkozik a kritikai kiadás folytatásának kívánalma, mind a *Kalauz*nak, mind a kései vitairatoknak az eddigi színvonalon történő, jegyzetekkel és különféle mutatókkal kísért közzététele. Remélhetőleg fény derül ennek során majd arra is, hogy voltak-e – s ha igen milyen mértékben – segítői Pázmánynak az egyes írások sajtó alá rendezésében, s kik játszottak szerepet a párját ritkítóan gazdag életmű kiadástörténetében, például a nyomdai előkészítések során. Az egyes vitairatok egyházpolitikai háttérnek feltárása is hozhat még újabb szempontokat az elemzésekhez.

További újabb feladat lehet a Pázmány elnöklésével Grazban megvédett doktori tézisek, a liber gradualisok szerzőségének pontosítása is, valamint a latin nyelvű filozófiai és teológiai előadások anyagának szembeesítése a magyar vitairatok retorikai, dialektikai, filozófiai és teológiai tartalmával, hogy a Szabó Ferenc által kezdeményezett teológiai szempontú kutatások (*A teológus Pázmány*, [Róma, 1990]; *Krisztus egyháza Pázmány Péter életművében*, [Budapest, 2012]) folytatódhassanak, s a magyar művek teológiai alapozottsága világosabban megmutatkozhasson. A kritikai igényű kiadás azt is lehetővé teszi, hogy a Pázmány-művek későbbi – egészen a 18. század végéig elevennek mutatkozó – hatását az eddigieknél nagyobb méretekben fel lehessen mérni, a szövegátvételeket, reminiscenciákat, polemikus reagálásokat azonosítani lehessen, minthogy az látszik az újabb feltárt adatokból, hogy írásainak ismerete és prédikációs gyakorlata évszázadokra meghatározta a magyar barokk egyházi próza formálódását.

Ha az újabb életrajzi és egyháztörténeti kutatási eredmények (Tusor Péter nemrég megjelent kötetei) mellé a teljes modern szövegkiadás hozama, ismeretanyaga is társul majd, akkor remélhetőleg teljes komplexitásban fog kirajzolódni egy korszerű összkép az egyházfő, a teológus, a politikus és nem utolsósorban a különlegesen termékeny író, a „magyar próza atyja”-ként emlegetett Pázmány szellemi teljesítményéről, sokirányú hatásáról, történeti szerepéről. Az ehhez vezető úton Hargittay Emil kötete megkerülhetetlen állomás, a kutatástörténet kiemelkedő teljesítménye, amely az elemzett anyagon túl a magyarországi textológia módszertana számára is rendkívüli tanulságokkal szolgál.

Bitskey István

Átfedések – Szövegalkotás a 16–18. században

Szerkesztette Kiss Farkas Gábor és Maczák Ibolya

Pázmány irodalmi műhely: Lelkiségtörténeti tanulmányok 22

Budapest: MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiségtörténeti Kutatócsoport,
MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport, 2019, 172 l.

Átfedések – Szövegalkotás a 16–18. században címmel rendezett 2019. február 7-én konferenciát az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelki-ség Kutatócsoport és az ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport. Az azonos című kötet az előadások írott változatát tartalmazza, változatlan szerkezettel, vagyis a kötet tartalomjegyzéke megegyezik a konferencia programjával. Nem találunk viszont előszót, ami a *Lelkiségtörténeti Tanulmányok* köteténél számomra szerkesztőfüggőnek tűnik. Jelen esetben hasznára vált volna a kiadványnak, leginkább azért, mert az alcim egy meglehetősen tág kategóriát jelöl meg. A tartalomjegyzéket böngészve azonban azt veheti észre az olvasó, hogy a kora újkori szövegalkotási módok közül a tanulmányok jelentős hányada a kompilációt állítja vizsgálata középpontjába, ezért a kompiláció kiemelt szerepe a kötet tanulmányaiban megérett volna egy reflexiót.

A kompilációkutatást az utóbbi évtizedekben a prédikációk és a vitairatok vizsgálata határozta meg. A Pázmány Péter életművének kritikai kiadásához fűződő kutatások mellett Bárczi Ildikónak és tanítványainak a középkori latin nyelvű prédikációirodalom területén folytatott vizsgálatai mutatták meg a kompilációs szövegalkotás jellemzőit. A fogalom jelentésével, pontos jellemzőivel, valamint lehetséges kiterjesztésével más műfajokra az *Átfedések* több szerzője is foglalkozik. Szelestei Nagy László tanulmánya a prédikációk írásának folyamatára helyezi a hangsúlyt, mégpedig 17. századi kéziratos minta-prédikációs-

köteteket elemezve. A fő kérdése az, hogy a nyomtatott prédikációk vizsgálata során levont tanulságok érvényesíthetők-e a kéziratos korpusz esetében is. Ennek érdekében tisztázza, hogy Hargittay Emil definícióját követve a kompilációs szövegalkotásnál fontos mozzanat, hogy egy vagy több szöveg felhasználásával önálló szöveg jöjjön létre. Azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a Bogár Judit által az imakönyvekben regisztrált „nem tudatos kompiláció” jelensége a prédikációkban is gyakran előfordulhat. Szintén felhasználja Bogár eredményeit Bajáki Rita írása, amely arra tesz kísérletet, hogy a 16. századi imakönyvekben mutassa meg a kompilációs szövegalkotás lehetőségeit. Ebből az időszakból kevesebb mint tíz kötet áll a kutatók rendelkezésére, ezekből pedig ötöt vizsgál a tanulmány. Bajáki legfontosabb kérdése a kompiláció alapegységére vonatkozik, vagyis az imádságoskönyvek esetében egy-egy imádságot, vagy magát a teljes kötetet és annak felépítését vetjük alá tüzetesebb vizsgálatnak.

A kompiláció módszertani és elméleti kérdéseit tárgyaló írások mellett Farkas Flóra esettanulmányának középpontjában a kompiláció mint folyamat áll. Az írás egy 15. századi, Budát többször meglátogató kanonok, Paul Wann prédikációját tárgyalja. A szöveg valószínűleg el is hangzott nyilvános prédikációként Budán. Három témát jelöl meg a címben a szerző: a táncot, az éneket és a hangszeres játékot, nyilván azzal a szándékkal, hogy mindegyiket elítélje, a prédikáció középpontjában mégis csak a tánc és annak kárhoztatása áll, mivel

Paul Wann szerint ez az a tevékenység, amely a kísértésre és valamennyi főbűn elkövetésére alkalmat ad az egyszerű embernek. Farkas Flóra a kézirat két, Lavanttalban és Linzben őrzött változatát veti össze, ugyanis a lavanttali példány külön betoldott lapokat, margináliákat, megjegyzéseket is tartalmaz. Farkas elemzése szerint ezek a jellemzők arra utalnak, hogy a két szöveg eltérő olvasásmódra és eltérő használatra készült. A lavanttali kézirat felépítése abból a szempontból izgalmas, hogy a hálózatos jelleg nyomán a kompiláció technikáját folyamatosan teszi vizsgálhatóvá.

A tanulmányok közül még kettő a katolikus szentbeszéd kompilációs technikáit mutatja meg. Kiss Farkas Gábor a Pázmány Péter előtti, míg Maczák Ibolya a Pázmány és az utána következő prédikációirodalomból hoz példákat.

Kiss Farkas Gábor a ciceroniánus stílus megjelenésének és elterjedésének a hatását elemzi a latin nyelvű prédikációk szövegalkotásában két példán keresztül. Az első példa szerzője ismeretlen, míg a másik példa Nádasdi Bálinttól származik, akinek életpályáját a szerző már egy korábbi tanulmányában bemutatta. A két példa szövegét a kompilációs technika köti össze: mindkét szerző egész bekezdéseket, latin szókapcsolatokat, szövegegységeket másol a prédikációikba. A tanulmány azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy hogyan jelennek meg a különbségek a késő középkori sermo és a humanista szentbeszéd alkotása között, továbbá hogy a kompiláció milyen szerepet kapott az utóbbihoz tartozó szövegekben. Kiss Farkas Gábor arra is felhívja a figyelmet, hogy mindkét példa a 16. század azon időszakában keletkezett, amelynek katolikus prédikációs gyakorlatáról kevesebb információval rendelkezünk, és elsősorban a kéziratok források további kutatása segíthetne abban, hogy pontosabb képet alakíthassunk ki a trentói zsinatot megelőző prédikációs stílusról. Az ismeretlen

szerzőségű szöveget közli is a kötet, a tanulmány után.

Maczák Ibolya tanulmánya a 18. században élt ferences hitszónok, Stankovátsi Leopold kompilációs technikáját elemzi, amit az *Elorzott szavak* című monográfiájában már megtett egy fejezet erejéig, így azt eddig is tudtuk, hogy Stankovátsi jelentősen egyszerűsített a Pázmány-beszédek alosztásos hierarchiáján. A tanulmány Stankovátsi egyik kedvelt szövegalkotási módszerét, a kölcsönzést vizsgálja annak ünnepi beszédeiben. Noha az írás mindig visszatér Stankovátsi szövegeihez, összességében a többszörös átvételek komparatív elemzését mutatja be, hiszen a Pázmány-Stankovátsi példák mellett, Illyés András és Stankovátsi, valamint Illyés András, Kelemen Didák és Stankovátsi beszédeiben felbukkanó kölcsönzéseket is összehasonlítja.

Noha a kötetben szereplő szövegalkotási technikák között a kompiláció kap kiemelt szerepet, a prédikációk esetében nemcsak ez az egyetlen vizsgálati szempont. Sebestyén Ádám Bornemisza-tanulmánya erre kiváló példa, amely részben Bornemisza Péter prédikációinak szerkesztését tárgyalja, részben pedig a 16. századi retorikai rendszerekben helyezi el Bornemisza szövegalkotási módszerét. Ennek során kitér a Bornemisza és Telegdi Miklós közti vitának a prédikációkban megjelenő vetületére, és ennek összefüggésére a Bornemisza-prédikációk jellemző szerkezetével. Telegdi bírálata ugyanis éppen arra vonatkozik, amelyet a szakirodalom úgy azonosított, mint a Bornemiszára jellemző alkotói módszert, az amplifikációs retorikai eszközök állandó használatára.

Lovas Borbála írása egy olyan korpuszszal foglalkozik, amely a kutatás részéről eddig kevés figyelmet kapott, a néhány évtizeden keresztül népszerű bibliai történetekkel. A prédikációirodalomban betöltött szerepét három bibliai témacsoport megjelenésén ke-

resztül mutatja be a tanulmány: Gedeon és Sámson, Ákháb, Illés és Nabukodonozor, valamint a három istenfélő férfi mellett Tóbiás története. A további kutatást segíti, hogy a tanulmány után két melléklet is szerepel. Az első az 1532 és 1556 között nyomtatásban megjelent bibliai históriák, a második pedig a *Hoffgreff-énekeskönyv* és az *Énekek három rendbe* bibliai históriáinak listáját közli.

A fordításirodamhoz kapcsolódik Réger Ádám, aki Vásárhelyi Gergely bűnbánati zsolttárait vizsgálja. Először 1599-ben jelentek meg latinul, Vásárhelyi a jezsuita Petrus Canisius katekizmusának fordítását készítette el, és ennek függelékébe helyezte a latin zsolttárszövegeket. Magyarul 1615-ben jelentek meg először, majd az 1617-es második kiadás változatlanul közölte őket. A szakirodalom azonban korábban is foglalmazott meg kétségeket Vásárhelyi fordításával kapcsolatban, Réger ezeknek ered a nyomába, amikor azt a sejtést bontja ki alaposabban, hogy a Vásárhelyi Gergely által közölt fordítások jelentős hasonlóságot mutatnak Káldi György munkájával, amely azonban csupán 1626-ban került ki a nyomdából.

Pázmány Péter idézőtechnikájára, valamint argumentációinak felépítésére vonatkozó ismereteinket gazdagítja Báthory Orsolya tanulmánya, amely egy olyan történet retoricizálódását mutatja be, amely Luthernél szerepel először. Ugyanis a magánmise gyakorlatát elutasító írásában a reformátor olyan érveket használ fel, amit az ördög mond, amikor megjelenik álmában. Ez a mozzanat tette alkalmassá a történetet arra, hogy Pázmány is sikeresen érvelhessen amellett, hogy az evangélikus tanítás egyértelműen ördögtől való. Báthory bemutatja, hogy ez

a Luther-disputa hogyan jelenik meg újra és újra Pázmány életművében, továbbá hogyan módosítja a történetet, hogy egyre tökéletesebb retorikai érv legyen belőle.

A cseh nyelvű lelkeségi irodalomból hoz példákat Kovács Eszter tanulmánya, amely elsősorban a vizsgált szövegek előszavaira koncentrálna. A tanulmány első fele a nagysikerű *Praxis pietatis* cseh nyelvű fordításait tárgyalja. Négy kiadás előszava áll a tanulmány középpontjában, az 1630-as lesznói, az 1637-es és 1641-es trencsényi, valamint az 1674-es lőcsei. Ezt követően a tanulmány második része egy 1674-es zsolnai, katolikus perikópáskönyv átalakulását mutatja be, a példák révén Kovács a kiadványok tervezett olvasóközönségére vonatkozóan fogalmaz meg állításokat, valamint arra is kitér, hogy a cseh nyelvű szövegek magyar közegbe kerülve miként váltak a magyarországi kultúra részévé.

Noha a kötet címe több évszázadot ölel át, a tanulmányok zöme egyértelműen a 16. század köré koncentrálódik, ahogyan a szövegalkotási technikák közül is a kompiláció kapja a legtöbb feldolgozást. Ezek a jellegzetességek véleményem szerint a lényeges kutatási tendenciákat tükrözik, hiszen a kötet szerzői számos szállal kapcsolódnak a már említett Pázmány-kutatócsoporthoz, valamint a Bárczi Ildikó által kezdeményezett kutatásokhoz. A kötet kissé szétartó hatást kelt az olvasás során, viszont olyan kiváló írásokat tartalmazó kiadványt vehetünk kézbe, amely a több évtizedes kutatásokat is gazdagítja, továbbá távlati szempontokat, vizsgálati területeket is megmutat.

Móré Tünde

Beöthy Zsigmond: Válogatott írások (1839–1849)

Sajtó alá rendezte Boldog-Bernád István és Mészáros Gábor.
Budapest: Kalligram Kiadó, 2019, 216 l.

A komáromi születésű Beöthy Zsigmond (1819–1896) hosszú életének egy rövid, de meghatározó periódusába ad betekintést a kötet. Kronológiai határát a sajtó alá rendezők döntése alapján Beöthy Zsigmond mindaddig kiadatlan önéletírása jelöli ki, mely a szövegben olvasható belső utalások alapján, Boldog-Bernád István és Mészáros Gábor szerint feltételezhetően 1849 elején nyerhette el végző formáját. A könyv négy egységből áll: az *Életemből* című önéletírást és a *Követválasztás* című politikai vígjátékot Beöthy 1849 előtti levelezésének és publicisztikájának termése követi. Az önéletírás kontextusba helyezi a többi szöveget (a vígjátékot, a leveleket és a hírlapi cikkeket), melyek így együtt olvasva kiegészítik, árnyalják, pontosítják a visszaemlékezésben felvázolt életpálya egyes állomásait. A válogatott írásokban lévő szövegek előtt rövid bevezető tanulmányok állnak, a megértést a sajtó alá rendezők által készített tömör, de informatív magyarázó jegyzetek teszik egyszerűbbé.

Az *Életemből* című önéletírás a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára 1526 utáni gyűjteményében maradt fenn. A névtelen kézirat szerzőjét már korábban azonosította F. Kiss Erzsébet levéltáros. Ha elfogadjuk a sajtó alá rendezők datálását (1849 eleje), megállapíthatjuk: a 30. évében járó Beöthy sorsfordító események közepette tekintett vissza addigi pályájára. 1848 nyarán ugyanis feleségével a biztonságot és stabilitást nyújtó komáromi életet hátrahagyva költözött Budára, s báró Eötvös József hívására a Vallás és Közoktatási Minisztérium protestáns egyházi osztályán vállalt először fogalmazói, később titkári állást. Ezzel egyidőben azonban egyre feszül-

tebbé vált a belpolitikai helyzet a délvidéken kirobbanó nemzetiségi konfliktus miatt, Beöthy aggodalmait pedig növelte, hogy egyik öccse, Károly nemzetőrnek jelentkezett, hogy részt vegyen a szerb felkelők elleni harcokban. Visszaemlékezésében ezek az utolsó megörökített események, melyek egy bizonytalansággal teli időszakot mutatnak, amikor a visszatérésnek és számvetésnek különleges súlya és jelentősége van. 1848 eseményeit Beöthy csak annyiban érintette, amennyiben azok személyes sorsára befolyással bírtak. A tágabb politikai kontextust egy külön munkában tervezte bemutatni (legalábbis erre utal a szerző egy megjegyzése), a beígért folytatás azonban tudomásunk szerint végül nem készült el.

A komáromi gabonakereskedelemben bekapcsolódó, jómódú köznemesnek, Beöthy Gáspárnak és feleségének, Kovács Katalinnak öt gyermeke született: egy leány (Zsófia) és négy fiú (Zsigmond, Károly, László és Gáspár). A család kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkezett, Beöthy Gáspár és Kovács Katalin Jókai Mór keresztszülei voltak. Kovács Katalin testvére pedig az orvos végzettségű Kovács Pál volt, aki íróként és a győri *Hazánk* című lap szerkesztőjeként vált ismertté, s nagy szerepet játszott abban, hogy unokaöccsében felébredt a kortárs irodalom és a versírás iránti érdeklődés. Beöthy visszaemlékezéséből kiderül, hogy sosem tartozott az éltanulók közé, s bár a szónoklati, majd a költészeti osztályokban már kezdett magára találni, mégis ezen a ponton annyi év elteltével is fontosnak tartotta az alábbi bejegyzést tenni: „Megjegyzem itt, mikép még ez időszakban is nagyon szerettem játszózni. Nyáron lapdáztam, télen csuszkáltam és ereszkedtem, és mindent ha-

tártalan szenvedélyvel. Kedvesek valának nekem e napok, melyekre vénségemben is édes gyönyörrel emlékezem. Ne fosszátok meg kora mulatságaitól a gyermeket, az ifjút: mert azokban élvezi később emlékezete mennyországát. Ugy is sietve érkezik el a komolyság időszaka, az élni tudás feladatának fárasztó s nyugtató terhével. Hadd maradjon fel a gyermekkor könnyü napjaiból egy emlékszövétnék melly az élet viharos óceánán kifáradt férfi szívét jótékonyan és gyöngéden deríte fel.” (30–31) Ez a bejegyzés kijelöli az emlékező pozícióját, s reflektál arra a ma már közismert tényre, hogy a gyermek- és ifjúkor felidézésének milyen ki-tüntetett helye van az emberi emlékezet működésében s az identitás megkonstruálásában. A gyermeki lét iránti affinitását jelzi másfelől, hogy Beöthy Zsigmondot a gyermekirodalom egyik megteremtőjeként tartjuk számon: mint ahogy erről önéletírásában is beszámol, már 1836-ban *Koszorú* címen egy kicsinyeknek szóló olvasókönyvet jelentetett meg Bucsánszky Alajosnál.

A komáromi református gimnáziumban töltött iskolaévek után 1834-től a pozsonyi királyi jogakadémián folytatta tanulmányait (itt a bölcsészeti stúdiumokat és a jog első évfolyamát végezte el). A korszakban bevett gyakorlatnak megfelelően pozsonyi tartózkodásnak az is célja volt, hogy német szót tanuljon: szállása Fiedler Mihály gyógyszerész családjánál volt. A református Beöthy tehát nemcsak katolikus tanintézményben, de jórészt idegen nyelvi környezetben végezte magasabb fokú stúdiumait. Amint a visszaemlékezésből kiderül, a legnagyobb élményt számára mégis az evangélikus líceumban működő Pozsonyi Magyar Társaság munkájába való bekapcsolódás jelentette. 1834-től négy éven keresztül a korábban az eperjesi evangélikus líceumban tanító Greguss Mihály irányította az irodalmi társaságot, aki arról volt nevezetes, hogy elsőként ő tartotta magyar nyelven a bölcsé-

leti kurzusokat. Általában is elmondható: a Beöthyvel egykorú, vagy csak valamivel idősebb írónemzedék szocializációjában meghatározónak bizonyultak a különböző tanintézményekben (Debrecenben, Eperjesen, Pápán, Pozsonyban, Sárospatakon) működő nyelvművelő társaságok és olvasóköri körök, melyek az élő irodalom felé vonzották a fiatalokat.

Beöthy 1837-ben a fővárosban folytatta jogi tanulmányait kezdetben a nála egy évvel fiatalabb öccsével, Károllyal együtt, akit azonban tanulási problémák miatt Pápára küldtek, és anyai nagyanyjuk felügyeletére bíztak. Pesten megint csak nem annyira kötelező stúdiumi, mint inkább a pezsgő irodalmi élet volt rá nagy hatással. Erdélyi Jánossal, Vachott Sándorral, Kuthy Lajossal, Papp Endrével, Vajda Péterrel, Szigligeti Edével együtt Kazinczy Gábor köréhez tartozott, s túlesve az első irodalmi szárnypróbálgatásokon, immár rendszeresen publikált az *Athenaeumban*, de más lapokban és almanachokban is (önéletírása különösen a pálya kezdeti szakaszát, az első irodalmi megjelenéseket dokumentálja részletesen).

Beöthy pályája nemzedéktársaihoz hasonlóan alakult. Jogi tanulmányai idején rész vett a koronázó városban az 1839/40-es országgyűlésen – Beöthy a Komárom megyei követ, id. Pázmándy Dénes kancellistájaként volt Pozsonyban –, majd 1841-ben letette az ügyvédi vizsgát. Eközben Komárom vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé és Esztergom vármegye táblabírájává nevezték ki. Bár az országgyűlés alatt még azt írta Erdélyi Jánosnak, hogy a fővárosban szeretne letelepedni, (Beöthy Zsigmond Erdélyi Jánosnak, Pozsony, 1839. augusztus 13. in *Erdélyi János levelezése*, sajtó alá rendezte T. ERDÉLYI Ilona, 1. köt., A magyar irodalomtörténet-írás forrásai [Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960], 74–75), az 1840-es évek elején visszatért szülővárosába, a szülői házba, és bekapcsolódott a vármegye életébe, emellett pedig a helyi református egyház

rendes aljegyzőjeként az eklézsia ügyeit is intézte. Levelezője volt a *Pesti Hírlap*nak és a *Jelenkornak* (ott megjelent írásai összegyűjtve e kötetben olvashatóak), s álnév alatt a város és a megye életének fonákságairól számolt be a nyilvánosságnak, mégis az 1844. évi tisztújításig kisebb sűrűlódásoktól eltekintve nem keveredett számottevő konfliktusba a helyi közéletben. Amint azonban fellépése komoly érdekeket sértett, új tapasztalatokra tett szert.

A 19. század első felében Komárom megyében két család szerzett döntő befolyást: a református Pázmándyak és a katolikus Ghyczyek. Ennek egyik jele, hogy 1794-től négy év kivételével mindig e két familia tagjai közül került ki az első alispán. Az 1832 és 1848 között lefolyt négy országgyűlés szavazásai alapján Kecskeméti Károly Komárom megyét kétszer a centrumba, kétszer pedig a liberálisok közé sorolta: politikai orientációját tekintve tehát a megye inkább ellenzéki és reformpárti volt. (KECSKEMÉTI Károly, *Magyar liberalizmus 1790–1848*, Eszmetörténeti könyvtár 10 [Budapest: Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, 2008], 273–274.) Az 1840-es években alapvetően két érdekcsoport határozta meg a megyei közéletet. Az egyik csoport Ghyczy Kálmán és ifj. Pázmándy Dénes, a másik Sárközy János másodalispán és Huszár Ferenc főszolgabíró köré szerveződött. A két párt irányvonala között nem volt lényeges eltérés, árnyalati különbségekkel ugyan, de ellenzéki, reformpárti politikát képviseltek. Huszár egyébként Ghyczy sógora volt, Sárközy pedig Pázmándy lányt vett feleségül, így tulajdonképpen ők is részei voltak annak a családi-rokoni hálónak, amely döntően befolyásolta Komárom megye életét. Az első alispán ekkor Ghyczy Rafael volt, az éppen üléselő országgyűlésen pedig Ghyczy Kálmán és ifjabb Pázmándy Dénes képviselte a megyét.

Az 1844 tavaszán végbement tisztújítás eseményei nem ismeretlenek a történeti szak-

irodalomban, legutóbb Szigeti István tárgyalta monográfiájában. (SZIGETI István, „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni*”: Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808–1888) [Budapest: Gondolat Kiadó, 2012], 72–81). A monográfia a korabeli sajtó tudósításain (*Pesti Hírlap*, *Nemzeti Újság*) és Ghyczy Kálmán visszaemlékezéseiben keresztül mutatja be a két párt küzdelmét. Érdeemes lehet Beöthy itt közreadott önéletírását egybevetni Szigeti összefoglalásával és az általa felhasznált forrásokkal, például Ghyczy Kálmán visszaemlékezésével, hiszen Beöthy a vesztes párt oldaláról láttatja az eseményeket, míg Ghyczy a győztesek szemszögéből örököltette meg a tisztújítás kimenetelét.

Az alapvető konfliktust az okozta, hogy Sárközy János 1840-ben azzal a feltétellel kapta meg id. Pázmándy Dénes támogatását a másodalispáni szék elnyeréséhez, ha a következő tisztújításon nem jelölteti újra magát, s helyét átengedi az ifjabb Pázmándynak. Sárközy azonban meggondolta magát, nem akart félreállni, sőt célul tűzte ki az első alispánság elnyerését. Beöthy visszaemlékezéséből is nyilvánvaló, hogy a két „párt” sem anyagi erőforrásait, sem támogatóinak súlyát tekintve nem indult egyenlő esélyekkel, ő mégis a gyengébb pozícióból induló Sárközy mellé állt. Beöthy, aki távoli rokonságban állt Sárközyvel, visszaemlékezésében kiemelte annak műveltségét, a múlt iránti érdeklődését, hiszen Sárközy szenvedélyes emlékgyűjtő és régiségbúvár volt, továbbá nagy könyvtárral rendelkezett. Sárközy különösen a megye ifjúságát tudta maga mellé állítani, mivel célul tűzte ki: „elibertálni a megye fiatalágát azon indolentiából, mellybe a főbb tisztviselők arrogált tekintélye által sülyesztetett.” (42) Beöthy érzekelte a megyében uralkodó nepotizmust, a hivatali előmenetelt akadályozó felekezeti elfogultságokat, így érthető módon támogatta a *status quó*t megbolygatni akaró csoportot, abban bízva, hogy így majd a jegy-

zói hivatalban is biztosítva lesz oly annyira vágyott előmenetele. Sárközyék végül alulmaradtak a küzdelemben, bár az 1844. évi tisztújítás országos figyelmet keltett, és Sárközyék megkísérelték egy petíció keretében az éppen üléselő országgyűlés elé vinni az ügyet.

Beöthyt 1845-ben aztán tiszteletbeli alszolgabíróvá nevezték ki a csallóközi járásba, azzal a felhatalmazással, hogy a sommás ügyekben bírászkodhat is. Beöthy, aki mindenél jobban szeretett a jegyzői hivatalban dolgozni, végül tudomásul vette, hogy Komárom megyében protestánsként a remélt előmenetelt nem érheti el, s a bírászkodásba fektette energiáját. Ez pedig jelentős fordulatot jelentett számára a későbbiek szempontjából is, a visszaemlékezés időkorén jóval túllévő években ugyanis fényes bírói karrier vár majd rá (1862-től a pesti váltótörvényszék ülnöke, 1864-ben királyi táblai bíró, 1883-ban pedig kúriai tanácselnök lett). Jogi érdeklődésének megélénkülését bizonyítja, hogy 1845-ben megjelent *Elemi magyar közjog* című munkája, s az e kötetben olvasható *A magyar jogirodalomról* című, Pesti Hírlap-beli dolgozata.

A megyei élet visszasságai megjelennek az 1843-ban elkészült, itt közölt *Követválasztás* című politikai vígjátékában, melynek elkészültéről Beöthy visszaemlékezése is beszámolt. A mű egyfelől Nagy Ignác *Tisztújítás* és Eötvös József *Éljen az egyenlőség* című darabjai mellé állítható, másfelől nagyon erősen kapcsolódik a korabeli hírlapirodalomban és országgyűlési vitákban megjelenő problematikához, melynek törvényi szabályozása a reformkor egyik égető, de végig megoldatlan kérdésévé vált.

A visszaemlékezésben nagy hangsúllyal szerepel Beöthy párkeresése és házasságkötése. A fiatalember végül 1846 májusában vette el Ferber Karolinát, akit szülővárosában egy védegyeleti bálon ismert meg. Ferber Karolina testvéreivel együtt korán árvaságra jutott, ám mind a három leánytestvér jól ment férjhez:

Ferber Anna Amtmann Jánossal kötött házasságot, így a Ferberék egy tekintélyes komáromi patrícius családdal kerültek rokonságba, Terézia pedig Kalicza Zsigmonddal kötötte össze életét. A Beöthy Gáspárhoz hasonlóan ugyancsak gabonakereskedelemmel foglalkozó, jómódú Kaliczák révén rokoni kapcsolat alakult ki Kuthy Lajossal is, aki Kalicza Johannát vette feleségül. (VÖLGYESI Orsolya, „Kuthy Lajos válópere” in *Aranyozás: Tanulmányok Korompay H. János hatvanadik születésnapjára*, szerkesztette FÓRIZS Gergely [Budapest: reciti, 2009], 71–80) Karolina öccse, József pedig majd Szinnyei Józsefként válik ismertté a hazai szellemi életben, kinek visszaemlékezései szintén a reformkori Komárom fontos forrásai lesznek. (VÖLGYESI Orsolya, „»Csakhamar végig olvastam Komárom összes magyar könyvét és mindég többre vágytam«: Irodalmi élmények és történelmi tapasztalatok Szinnyei József visszaemlékezéseiben” in VÖLGYESI Orsolya, *Írók, szerepek, stratégiák* [Budapest: Ráció Kiadó, 2010], 152–165.) Beöthy református volt, menyasszonya katolikus, a vőlegény azonban nem volt hajlandó reverzálist adni, így a katolikus egyház elzárkózott az ünnepélyes esketéstől. Élve tehát az 1844-ben elfogadott vallásügyi törvény lehetőségével, Beöthy és felesége volt az első Komáromban, aki a vegyes házasságot protestáns lelkész előtt kötötte meg. Az ünnepélyes esemény fényét emelte, hogy Beöthy Zsigmond násznagyi a megye első és másodalispánja Ghyczy Kálmán és ifj. Pázmándy Dénes voltak. Ez a gesztus is azt bizonyítja, hogy köztük a korábbi ellentétek ekkorra már elsimultak, s a megye két vezető tisztségviselője támogatta Beöthy karrierjét a szolgabírói hivatalban.

A fiatal pár az esküvő után hamarosan önálló otthonra is szert tett, minden adva volt tehát ahhoz, hogy Beöthy a családalapítás után hivatali (szolgabírói és egyházgondnoki) munkájának és az írásnak éljen. Az 1848-as esemé-

nyek azonban mindent megváltoztattak. A felelős kormány kinevezését követően Beöthyt a szintén komáromi születésű Tóth Lőrinc és több pesti barátja is kormányhivatal vállalására ösztönözte. A leginkább magához illőnek a belügyi, közoktatási vagy igazságügyi területet érezte volna, de a belügyi és igazságügyi tárca személyi állománya információi szerint ekkorra már fel volt töltve, így levélben Eötvös Józsefet kereste meg, akit az irodalmi életből már jól ismert. Eötvös 800 forint évi fizetéssel a Vallás és Közoktatási Minisztériumba, a Lónyay Gábor vezette protestáns osztályra nevezte ki, azzal az ígérettel, hogy hamarosan titkárrá lépteti elő. Beöthy bár nehéz szívvel vált meg komáromi otthonától, a hivatalaiból való lemondás nem esett neheze: „minthogy helyettök új hivatalba s új társadalmi körbe valék lépendő” – kivételt csak az egyházi tisztségtől való megválás jelentett: „mellyhez szívembe mélyen oltott vallásos emlékezetek csatoltak”. (60) Egyháza iránti elkötelezettségét hírlapi működése is alátámasztja, például az eredetileg a *Pesti Hírlapban* megjelent írása *A pápai főiskola ügyéről*.

Beöthy visszaemlékezése több szempontból is kiemelkedő forrásértékkel bír. Gyermekek- és ifjúkorának bemutatása, a korabeli irodalmi élethez való vonzalma, íróvá válása, közéleti érdeklődése nemcsak egy Komárom megyei köznemesi ifjú szocializációjának főbb szakaszait tárja az olvasó elé, de fontos generációs alapélményeket is közvetítenek az utókor számára. Ebből a szempontból pedig kiemelkedőek a Komárom megyei pártküzdelmet bemutató részek és az 1848-as történések, melyek egyben a visszaemlékezés záró pontját jelentik. Beöthy barátai és íróársai közül többen az újonnan felálló minisztériumokban folytatták pályájukat: Vachott Sándor 1848 őszén a Pénzügyminisztérium fogalmazója lett, ugyanott kapott állást Nagy Ignác is. Irányi József és Reök István a földművelés-, ipar-

és kereskedelemügyi, Ábrányi Emil, Degré Alajos a belügyi, Papp Endre a vallás- és közoktatási tárcánál kapott hivatalt, Szontágh Pál pedig a külügyben. Kuthy Lajos a miniszterelnöki iroda igazgatója lett. Tóth Lőrinc az Igazságügyi-, Lukács Móric a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium titkára lett. A népképviselői országgyűlés tagjává választották az ifjúkori barátok közül Kazinczy Gábort és Riskó Ignácot – Beöthy ilyen irányú törekvése kudarcot vallott: Komáromban 1848 nyarán Tóth Lőrinc kapott mandátumot. Garay Jánost Eötvös nevezte ki a magyar királyi egyetem magyar nyelv és irodalom tanárává, Erdélyi János pedig 1848 júniusában vette át Bajzától a Nemzeti Színház aligazgatói posztját. Pulszky Ferenc pedig a Pénzügyminisztérium, majd Külügyminisztérium államtitkára lett.

Beöthy Zsigmond *Életemből* című önéletrajza az itt közölt írásokkal együtt nemcsak egy komáromi születésű fiatalember „fejlődéstörténete” és pályaképe, de annak is lenyomata, amikor egy nemzedéki alapon szerveződő csoport kapcsolati hálóját felhasználva részt kíván venni egy új rendszer (a polgári társadalom) megteremtésében s annak működtetésében. (Vö. VÖLGYESI Orsolya, „A »reformkor nemzedéke« a Beöthy családban” in VÖLGYESI, *Írók, szerepek, stratégiák*, 148; és VÖLGYESI Orsolya, „Az eperjesi kollégiumtól az elmegyógyintézetig. Vachott Sándor irodalmi kapcsolatrendszerének rétegei”, *Irodalomismeret* 1. sz. [2019]: 25.)

Az önéletrajz azonban azért is izgalmas olvasmány, mert éppen annak lezárása táján, 1848. szeptember 4-én született meg Beöthy Zsigmond fia, a későbbi neves irodalomtörténész, Beöthy Zsolt. Kovács I. Gábornak és Takács Árpádnak *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti tudáselitben* című munkája részletesen foglalkozik a kor szakadékosainak és családjainak, min-

denekelőtt pedig az „akadémikus apáknak” a társadalmi státuszával. (KOVÁCS I. Gábor és TAKÁCS Árpád, *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáséletben I: A protestáns felekezeti-művelődési alakzatokhoz tartozók ősfái* [Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2018.]) Az újabb társadalomtörténeti kutatások fényében így Beöthy Zsigmond nemcsak saját jogán, de fia révén is egy jól körülhatárolható társadalmi csoport tagjaként jeleníthető meg. A református felekezethez tartozó akadémikusok és családjaik mobilitási pályáját vizsgálva ugyanis a szerzők megállapítják: „A másik erős jellegzetesség a református felekezeti-művelődési alakzataból származó MTA-tagok ősfáinál a nemesség igen magas arányszáma.” (Uo., 357.) Ezen be-

lül azonban két egymással érintkező, de mégis eltérő karakterű hálózat figyelhető meg: az egyik, egy már a 17. századtól intellektualizálódó, egyházi értelmiségi, lelkesítő-tanítói csoport. A másik, melynek intellektualizálódását nehezebb megragadni, főként a vármegyék jogi végzettségű, a 18. század végétől már ügyvédi oklevelet szerzett nemesi birtokkal rendelkező tisztségviselőiből kerül ki. (Uo., 357–358.) Ha tehát ebből az aspektusból olvassuk Beöthy Zsigmond válogatott írásait, különösen az itt közreadott ego-dokumentumokat, éppen egy ilyen intellektualizálódási folyamatnak az állomásait ragadhatjuk meg egy majdani „akadémikus apa” ifjúkori visszaemlékezéseiből.

Völgyesi Orsolya

Császtvay Tünde: Erő Tér / Tér Erő. Élet- és társadalomformáló kapcsolatok a 19. század utolsó harmadának irodalmi életében

Budapest: Ráció Kiadó, 2017, 408 l.

„Szeretem a bevezetőket. Azokat, amelyek be-
vonnak. Elkapnak és nem eresztenek. Amelyek
ott tartanak” (9) – írja kötetének „(nem)” bevezet-
őjében Császtvay Tünde, de valójában nagyon
is szembeállítja bevezetését az „átlagos” kötet-
kezdetekkel. Nem meglepő, hogy Császtvay ta-
nulmánykötetete *máshogy* beszél. Eddigi munkái
alapján megszokhattuk ugyanis, hogy egy-
részt rendszerint az irodalomtudomány határ-
területén, sok más társszociológiával találkozó
kérdést tematizál írásaiban. Másrészt nagyon
forrásgazdag anyaggal foglalkozik. Harmad-
részt sokszor vállalkozik ismeretlen vagy az
irodalomtudományi vertikumban szokatlan,
sőt merész vagy elsőre meghökkenítő területek
és problematikák vizsgálatára. Számos téma-
választása, sajátos nézőpontja sokszor teljesen
szokatlan és újszerű.

A tanulmánykötet szerkezete sem meg-
szokott. Az első „tanulmány” valójában egy
majdnem 250 oldalas monográfia, de találunk
tényleges tanulmány-méretű „etűdöket” is a
gyűjteményben. Ez az aránybeli kiegyensú-
lyozatlanság is utal arra a 19. század végi jel-
legzetességre, hogy az irodalmi, kulturális
újítások, ráérzések mind észrevehetőbben és
mind nagyobb teret nyertek, de mégis, nem
igazán egymást erősítő folyamatokban mu-
tattakoztak meg, és talán még igazán kiugró
tehetségeket sem termeltek, de mindenképp
már a 20. századi modernitás erőgyűjtésének
tekinthetők. Császtvay századvég-értelmezé-
se nagyon hangsúlyosan szól arról, hogy a
20. század első évtizedeinek kiemelkedő iro-
dalmi próbálkozásai és eredményei milyen
mélyről táplálkoztak, és mennyire a 19. szá-

zad szerves folytatásaiként kell rájuk tekinteni.

Nem meglepő tehát, hogy a címválasztás mellett a kötetszerkezetben is a „tér” és az „erő” fogalmak köré csoportosítódnak az írások. Ezzel olyan, a 19. század utolsó harmadára jellemző fogalmi „teret” jelez és feltételez a szerző, amely mutatja a vizsgált korszak térfoglalási erejét, és megfordítva: erős ténynyerését is – amiről máig sokszor megfeledekünk, ha napjainkból tekintünk vissza a *Nyugat*-nemzedékre. Erre maga Császtvay is utal, s jelzi, hogy egyrészt az elmúlt évtizedekben mind gyakoribb területe a kutatásnak a századvég irodalma és benne a századvégi író- és művészársadalom életének körülményei, társadalomtörténeti nézőpontú vizsgálatai, azonban hiába szaporodtak meg az erre vonatkozó kutatások és az ekkor már hatalmas mennyiségűvé növekvő források feldolgozásai, még mindig sok az elavult, téves vagy nem helytálló állítás a korszakkal kapcsolatban. Sok még a feltáratlan terület is, amellett, hogy az új irodalomelméleti meglátások, valamint az eddigiektől eltérő nézőpontok és kérdések alapján történő vizsgálatok is jócskán átírhatják a korszakról való tudásunkat.

A témák igazán szerteágazóak. Császtvay Tünde megmutatja, hogyan is élt társasági életet, vagy hogyan használta ki a nyilvánosság erejét egy igazán híres művész-írócsalád: Jókai Mór, Feszty Árpád és Jókai fogadott lánya. Hogyan talál utat a 19. század utolsó harmadának irodalmához és irodalmában a testiség, az erotika, és az irodalmi verstermésben miként lesz egyre nyíltabban kimondva a korábban csak nagyon-nagyon elbujtatott erotikus tartalom. Hogyan és mi tart össze egy baráti író-társaságot, mi a kapcsolat a bor- és alkoholfogyasztási szokások és az irodalom között, mi a lenyomata az irodalomban a filoxérajárvány után újrāépülő magyar bortermelésnek. Hogyan kapcsolódik össze a napi po-

litika és az irodalom Toldy István műveiben. És sorolhatnánk még tovább. Császtvay Tünde mikrofilológusi eszközökkel, óriási forrásanyag birtokában, minél több részlet elemzése által fest minél pontosabb képet a korszakról.

A kötet első fejezete a „Tér Erő” címet viseli, s két tanulmány került ide: a *Nemzeti – Szalon – Garnitúra: Az epreskerti Jókai-szalón és Feszty-szalón*, illetve a *Czylinder és borgőzös katzenjammer: A nemzeti borívászat kultikus ereje és leparlódása a 19. századvégi költészetben* című szövegek. A két tanulmányt összekötő kapocs a korszak művészeti életének félig vagy egészen informális találkozóhelyei: az alkotást és az eszmecserét is segítő művészsalonok élete, illetve a művészi-írói ivótársaságok, baráti közösségek világa.

Az első tanulmány egy aktuális és divatos témát vizsgál: egy művészcsalád, Jókai Mór, Jókai Róza és Feszty Árpád kapcsolatát, együttélését, de emellett megismerjük a meglehetősen széles körű kapcsolati hálózatukat, a körülöttük csoportosuló művészeket, politikusokat és tudósokat egybefoglaló társaságot, a Jókai–Feszty-szalont. A tanulmány újszerű megközelítése, hogy nem egy-egy szokásos divatkérdés köré épül (például Jókai második házassága), többféle nézőpontból járja körbe és értelmezi az ezzel kapcsolatos, feltárt tényanyagot, kitér az „egyenlet” eddig nem vizsgált tényezőire (például művészsalonok, Jókai–Feszty-szalón élete és tagjai), de felhasználja a társtudományok eredményeit (kommunikációtudomány, celebritás- és várostörténeti kutatások, szociálpszichológia stb.) is. Az alaptörténetbe – azaz, hogy miként is élt egymással és egymás mellett az első magyar írófejedelem, szeretett fogadott lánya (azaz mostoha-unokája) és a sikerfestő, Feszty Árpád – számtalan kisebb kérdéskör becsatlakozik: például az időskori Jókai-életmű megítélése körüli bizonytalanságok, a család tagjainak egyéni életstratégiái, társadal-

mi és egyéni szokásrendszerük, az epreskerti művésznegyed kialakulása stb.) Részletesen megismerjük a szalonok korabeli felépítését, működését, szokásait (a Pulszky-szalontól a Wohl-szalonig), és a korabeli szalonkultúra összefoglalásán túl felrajzolódik egy, a többi korabeli szalonokhoz részben hasonló, részben eltérő társasági helyszín. Betekintést nyerhetünk a 19. század első felében jellemző szalonélethez képest a már megváltozott körülményekhez és célokhoz alkalmazkodó, sikeres művészkör társasági életébe.

Az írásban látjuk, hogyan alakul Jókai sorsa, kapcsolatai a Fesztyékkal való együttélés folyamán, és miként kapcsolódik be az író ebbe a korábbtól nagyon eltérő családi életbe. Bár Császtvay hosszabban ír arról, hogy Jókai újfajta életmódja és életrendje miként változik meg és hogyan hat írásművészetére, én még több elemzést olvastam volna arról, hogy a szalonélet milyen inspirációs közeget jelenthetett az idősebb Jókai regényművészetére, új témáira és művészi megoldásaira.

A tanulmány igen hosszan és sok irányból vizsgálódva foglalkozik Feszty Árpád személyével, de teljes képet kapunk művészetfilozófiájáról, munkásságáról, művészi kvalitásairól is. Az eddig igazán ismeretlen képet azonban arról kapjuk, hogyan működik egy korabeli művészember, amikor életének, majd családjának gazdasági irányítását szervezi és tervezi, igyekszik anyagilag is hasznosítani társadalmi kapcsolatait. A társaságból kiemelkednek legközelebbi barátai, Bródy Sándor és Justh Zsigmond. Justh azért kap nagyobb teret itt, mert a justhi gondolatok – az ő súlyos betegsége és állandó utazásai miatt – végül Fesztyék szalonjában valósultak meg. Justh ugyanis a nyugat-európai és az arisztokrata körök napi gyakorlatából, valamint a kor legdivatósabb elméleteinek, filozófiai irányzatainak és leginkább Czöbel István Spencer gondolataira támaszkodó filozófiai munkájának elemei-

ből dolgozta ki társaságszervező elképzelését, ami alkalmas lehet egy szellemi kör társadalomformáló erejének érvényesítésére. A tanulmány egyik legnagyobb erősségének mégis azt tartom, hogy az első (vagy az elsők között) olyan kísérlet történt meg, amelyben a 20. század felé mutató, modernista törekvések nem az urbanizálódott polgári közeghez, hanem tagjait egy, a szellemi nagyság és tehetség szerint választó, magát – legalábbis kezdetben – hangsúlyosan nemzetinek tartott művészkörhöz kapcsolódik. Az írás ugyanis egy, az újkonzervatív elméleti alapról elrugaszkodó, (czöbeli) „nemzeti ligát” építő, (czöbeli-justhi) „hatóképes gazdasági pressuregroupot” létrehozni kívánó szellemi erő-tér működését állítja elének. Kétségtelen, maga a szerző is úgy értékeli, hogy a Feszty-szalón egyszeri, megismételhetetlen és nem sokáig fenntartható kísérlet lehetett, melyet a 20. század történései feszítettek szét és lehetetlennitettek el – talán – örökre.

A kötet második tanulmánya a 19. század utolsó harmadának egyik baráti csoportosulásával foglalkozik: a tagoktól sok kreatív megoldást váró, szórakoztató szabályok szerint működő Pósa-asztaltársasággal. Itt az első írás koncepciója folytatódik: körüljárni a művészek, tudósok és politikusok találkozóhelyeit és megismerni működésüket. De itt már az egyik legismertebb művészasztal tagjai nem saját, intim terükben vagy otthonukban, hanem egy polgári, városi közösségi térben találkoznak. A szalonélet mellett ugyanis kialakulóban volt egy olyan értelmiségi találkozóhely, ahol alapvetően már az a cél, hogy a közös szórakozás, duhajkodás és együttlét mellett egymás társaságában újabb, a szellemi munkájukat, sőt az alkotófolyamataikat segítő inspirációkat, ötleteket szerezzenek, és újra meg újra feltöltődjenek. Császtvay Tünde ebben a *Nyugat* korszaka művészetének előképét látja.

Az írás a közösségi csoportosulások – visszatekintve egészen a reformkori diáktársaságokig – csoportelméleti, szociálpszichológiai elemzését adja, s ezzel kiderül az is, hogy mi fűzi még össze az első nagytanulmánnyal: ezek a bemutatott baráti találkozók már nem a születési rang vagy a társadalmi rétegződés szerint formálódnak, hanem a tehetség, a közös gondolkodás és a gyorsan vágó elme dönt arról, bekerülhet-e valaki a zárt körbe. A Feszty-szalontól eltérően azonban a Pósa-társaság – ahogy a szerző megfogalmazza – „a 19. század végén, 20. század elején már jellemzővé váló, modern polgári szellemi társasági kör példája” (266). Császtvay hosszabban kitér arra is, hogy a tagokat mi motiválhatta, hogy bekerülhessenek a kiválasztottak közé. Kicsit olyan érzésünk lehet ezt a fejezetet olvasva, hogy egy színes irodalmi sétán veszünk részt, ahol folyamatosan összefutunk fontos személyekkel, ott és akkor, amikor előkerülésük a legtöbbet nyújthatja a séta élvezetéhez. Mikszáth szellemes megjegyzései, adomák Jókairól vagy éppen Bródy Sándor filozófiai gondolatai változatossá és érdekessé teszik a szöveget, miközben mégis érvényesül a szerző fő kérdése: mik működtek az irodalmi életet a század utolsó harmadában? A tanulmány azonban folytatódik, és egy újabb gazdaság- és társadalomtörténeti kérdéskört nyit meg a szerző: vajon miért is vált nemzeti itallá a bor a 19. század folyamán. Az alapos művelődéstörténeti vizsgálat összegyűjti és bemutatja a 19. századi magyar írók magyar bortermeléssel, a pusztító filoxerajárvánnyal és leginkább a borivással kapcsolatos írásait, de „a borivászati tematikában” a szerzőt valójában az a társadalomtörténeti probléma érdekli, hogy hogyan válik a bor és a borivás magyar identitásелеmmé, valamint annak kapjuk alapvetően gazdaságtörténeti magyarázatát, hogy miért volt szinte egyértelmű, hogy egy 19. század végi kávéházi művész társaság tagjai szükségszerűen

szereven bor mellett beszélgettek és váltották meg a világot.

A tanulmánykötet második fejezete arra utal, hogy az itt olvasható, témaválasztásában nagyon másféle írás valamiképpen az erőt képviselő *hatalomról* szól. Valóban így van, még ha csak áttételesen is. Az *Aki nem dobott cukkedlit a katolikus papoknak: Toldy István politikai válólásháborúja a 19. század utolsó harmadában* című írás Toldy István egyházellenes, pontosabban jezsuitaellenes megnyilvánulásainak nyomába ered. A vizsgált téma eddig kevésbé került előtérbe, de a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszékén Hargittay Emil vezetésével működő Pázmány-kutatócsoport konferenciáin lehetőség nyílt a Pázmány-hatás kései, modern kori tanulmányozására is. A kutatócsoport jóvoltából az egykori esztergomi érsek 19. századi hatástörténete is fény vetődött, és az egész közeli múltban már irodalomtörténeti kérdések mentén is elemezni kezdték Toldy jezsuitaellenes írásait (lásd Ajkay Alinka *Ki a jezsuitákkal! – háromszáz éves hazugságok* című tanulmányát). Császtvay Tünde a Toldy felvetette kérdésekhez saját korának aktuálpolitikai helyzetét elemezve közelít. A tanulmányból azonban nemcsak Toldy Istvánt, a magánembert, különleges személyiségét, alkotói attitűdjét ismerhetjük meg (szintén nagyon bő forrásanyag alapján), hanem politikai magatartása és tevékenysége, antiklerikalizmusa, egyházpolitikai írásai a korai dualizmus egyházpolitikai harcainak és vallási viszonyrendszerének, ellentéteinek kontextusába helyezve jelenik meg és értelmeződik.

Császtvay több tévedéssel számol le (például Toldy szabadkőművessége), és nem pusztán az aktuálpolitikai viszonyokat mutatja be, hanem belelátunk az állam és az egyház szétválasztásának történetébe, az egyházi alapfelosztásának hosszú évtizedes harcaiba, és az egyházi autonómia, azaz a dualizmus egyik alapvető korkérdésének és politikai párthar-

cainak széles körű elemzését kapjuk. A szerző kutatásai nyomán feltérképezhetjük nemcsak Toldy agitatív politikai újságírói gyakorlatát, de politikai eszmerendszerét és jezsuitaellenes írásainak széles körű irodalmi és történeti kritikáját is. Csak sajnálni lehet és némi hiányérzetet kelt, hogy a szerző nem szembesíti Toldy politikai nézeteit és az ezt meghatározó eszmerendszerét azon irodalmi alkotásaival, amelyek valamilyen szállal kapcsolódnak a problematikához – kezdve akár az *Anatole* című regénnyel.

A kötet zárásaként, az utolsó fejezetben („Etüdök”) két tanulmány kapott helyet: *A him veréb újra mozdul*, illetve a „*Kéjek árja*”. A két írás méltó lezárása a kötetnek, hiszen az erotikus, sőt a testi szerelmet megéneklő költői alkotások beszívargásának, majd legalább egy részük beemelésének története a magas irodalmi regiszterbe korábban – itt a 19. századra gondolok – teljesen ismeretlen volt. Ezt a világot, melynek nagy része szöveganyagában is teljesen feltáratlan volt, Császtvay fedezte föl és vette elemzés alá, beillesztve azokat a 19. század második felének irodalmába, miközben a kérdést komoly irodalomszociológiai kontextusba is helyezte. A magas és a tömegkultúra találkozási pontjainak elemzése, vagy az írók-költők kényszerű megmerítkezése a tömegirodalmi piacon mindeztidáig általában kívül került az irodalomtudományi vizsgálatokon. A korábról már ismert *Him veréb* című írás a virág és a méh találkozásának erotikus motívumát használó költői őstoposzból indul ki, és az irodalmi hagyományok áttekintésétől a 19. század vége felé halad; a téma mind nyíltabb és verbálisan mind ráérthetőbb módon való kifejtéséig mutatja be a motívum felhasználását. A téma itt is tágabb kontextusba kerül, és a századvégi erotikus költészet elterjedése, tabudöntőgető hatásainak értelmezése mellett megismerjük a kor irodalompolitikai helyze-

tét és ellentéteit is, valamint azt a folyamatot, ahogyan az erotikáról való beszéd nem csupán az irodalom alacsony regiszterében kezd létjogosultságot nyerni, de a magas irodalomban is.

Fontos hangsúlyozni, hogy Császtvay nem feltétlen az esztétikai minőség vagy a kor irodalomtudományi, esztétikai elváráshorizontja szempontjából értékeli vagy értékeli át ezeket a műveket, sőt, rendszerint nem is célja azok esztétikai minősítése, hanem magára az irodalmi jelenségre és az irodalmi élet kevésbé ismert (akár hétköznapi) területeire és működésére fókuszál.

A *Kéjek árja* még kevésbé kibeszélt témáról szól, ugyanis a testiség, a testi szerelem és a szexuális aktus modern kori költői megfogalmazásával szembesít. Az első merész lépéseket a 19. század utolsó harmadában tette meg Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula, az öreg Jókai Mór (illetve az előző tanulmány egyes szereplői), hogy végül jó ismerősök, Thallóczy Lajos „büzér-társai”, köztük Löwy Árpád esztétikailag értelmezhetetlen, de korjelenségként nagyon jellemző verselményeiben „csúcsosodjék ki”, és nyissa meg az utat a 20. századi, a testi szerelmet igazi költői alkotásokban megszóllaltató új költőnemzedéknek, Babitsnak, Kosztolányinak, Somlyónak. Ezek az akár még ma is zavarba ejtő versek egyelőre sok-sok kérdést hagynak megválaszolatlanul. Ahogy a szerző írja: „Bizonyos-e, hogy ez a tematikus felszabadulás és verbalizált testiség feltétlen a modernitás felé vezető, progresszív kitérülés? Valljuk meg, felkészületlenül állunk ezeknek a textusoknak sokszor még az olvasására is, nemhogy elmélyült értelmezésére.” (390)

Császtvay Tünde tanulmánykötete hú maradt a címéhez: *Erő Tér / Tér Erő*. Olvasása során új erőre kapva, új utakon, új tereket bejárva kereshetünk válaszokat vagy új kérdéseket a mind ismerősebbé váló századvég megismeréséhez.